

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך כב, תשל"א

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

לשוננו לעם

קונטרסים עממיים לענייני לשון

בעריכת ע' איתן ומ' מדן

סיון תשל"א

מחזור כב, קונטרס ז (רי"ז)

דרכי לשוננו, דובריה וסופריה

א

מאת

צבי שארפטיין

הוצאת המזכירות המדעית של האקדמיה ללשון העברית
ירושלים

דפוס רפאל חיים הכהן בע"מ, ירושלים

טבעיות וחקי קוי בלשון

הבעה טבעית – חופשית, נהוגה בשפות חיות ומדוברות. הבא לומר דבר לצורך – מתבטא לפי המורגל בפיו, מה שלמד מסביבתו; אין הוא מסדר את המלים במחשבתו תחילה – הן גובעות מתוך תרגולת ושגרה, והרי זו סגולה שאנו קוראים לה טבעית.

לא כך פשאדם מתפון מאיזה טעם להתהדר בלשונו. דיבורו נושא אז חותם מיוחד, חותם של התעלות מכוונת. פשפונים אנו אל לשון הפתיבה הספרותית אצלנו בדורות הקודמים, בימים שלא הייתה לשונו מדוברת – הרי היה הניגש לכתוב מעלה על זיכרונו מה שלמד בספרים, והו תהליך של חיקוי. והיו בחיקוי זה הרבה דרגות. אף המשתדל להיזכר בדברי המקרא המתאימים לעניינו, יכול לבחור לו דברים פשוטים, מן החלקים הפרוזאיים-הסיפוריים; אף אז יורגש בזה רושם של ספרותיות, ואף על פי כן יתקרב ללשון טבעית, ורשמי המקורות שנוצרה מהם הפתיבה לא יהו עזים ובולטים ביותר. ברם אם יכון הכותב להתגדר בבקיאותו ובהשפלתו – יבחר בדברי מליצה נעלים משל הנביאים האחרונים ויעלה על הכתב דברים נשגבים. נעיר, שגם בחיקוי זה אפשר להגיע לדרגה של מקוריות מורגשת, על ידי שינויים חריפים קצת בנוסח המצוי, כגון: מי ששינה את דברי המקרא "את קשתי נתתי בענן" (בראשית ט, יג) או "מראה הקשת אשר יהיה בענן" (יחזקאל א, כח), יעזור

עניין אצל הקורא באמרו "את קסתי נתתי בענייך" – ויגרום
עונג לקורא.

בתקופת ההשכלה גדול מאוד היה ערך המקרא בעיני
משפילי הדור; הם העדיפו את המקרא הקדום מן הספרות
שנוצרה אחר כך, שהחרדים, שנהגו זלזול בלימוד הנ"ך, הרבו
להגות בה. הרבנים והלמדנים, שהצורה החיצונית לא הייתה
חשובה בעיניהם – היו כותבים בסגנון מעורב מן המקרא
והתלמוד, צירופי עברית וארמית, ופעמים גטלו מסגנון חכמינו
מימי הביניים. הידור לא ביקשו.

אביא לדוגמה כמה שורות מדברי שלמה פאפנהיים (1740 –
1814) משלויה אשר בגרמניה¹, מתוך ספרו "איגרת ארבע
כוסות", שיצאו לו מוניטין ונדפס בהרבה מהדורות: "היום
פנה, עתה באה אחותו הפושית (הלילה). הנה פיסתה פני
תבל בצעיף אלמנותה (השחור). תחתיו ישורו דממה ושקט,
תחתיו ירבץ כל עפעף, יתענג כל עין (שגה, צ"ל: תתענג) על
בושמי תנומתו" (תענוגות השינה).

אחד הראשונים בימות ההשכלה, שעה שהתחילה הספרות
העברית להתפתח במזרח אירופה, היה יצחק ערטער (אָרְטֶר,
לפי כתיב ימינו), יליד גאליציה (1791–1851), שהיה מן
המטיפים לרעיונות הנוער בקרב הנוער, ושפך חצי לעגו
על מנהגי החסידים והאדוקים ועל אמונותיהם "התפלגות"
בדרך סאטירה נוקבת. הסאטירות נאספו בקובץ הנקרא

1. הדברים כתובים במקורם בכתיב חסר, ושיניתיים לכתיב
מלא, וכן בשאר הקטעים.

הצופה לבית ישראל, שזכה לכמה מהדורות, ולא נשפח
אף היום.

ואביא בזה דוגמאות מלשוננו, שעמדה על חיקויים ללשון
המקרא, בעיקר מלשון הנביאים האחרונים:
בפיהם שם את דברו ומלתו על לשונם (ע"ד שמואל
ב כג, ב), דלתי שמיז פתח אל ממעל (חיקוי לדלתי שמים
פתח, תהלים עח, כג), וישביעם בהקיץ את תמונתו (אשבעה
בהקיץ תמונתך, תהלים יז, טו), וישפוני טמוני העתים נלו
לעיניהם (ישפוני טמוני חול, דברים לג, יט), באש דת
צרפו פליות ולב (צרפה פליותי ולפי, תהלים כו, ב),
מסעיפים ושטי כוב (ולא-פנה אל רהבים ושטי כוב, תהלים
מ, ה) ורוח שפתיהם בער הייתה לכל רשע פסל (רוח
בער, ישעיה ד, ד; רשע פסל, קהלת ז, כה); נסתם חוון
ומראות אלוהים לא תחו עוד עין אנוש מתהלך בתבל ארצה
(מצורף מן ואתה סתום החוון מדניאל ח, כו; ותחו בציון
עינו, מיכה ד, יא), גירם אבד (וגירם אבד, במדבר כא, לה),
גרסה נפש העם לאשמז אשר אשם (גרסה נפשי לתאבה, תהלים
קיט, כ); רבים האומרים חלוני רקיע אטומים ושקופים הם,
ומבעד להם נחזה מחוזה עליון (חלוני שקופים אטומים, מלכים
א' ו, ד); פלגי מים לב ה' בידם (פלגי מים לב מלך ביד ה',
משלי, כא, א); והמה במועל כפיהם יחיו וברוח שפתיים
ימיתו (ויענו העם אמן במועל ידיהם, נחמיה ח, ו, ושינה
מלת ידיהם בכפיהם). כל המליצות הללו נלקטו מתוך עמוד
אחד, הראשון בספר. ואפשר להביא אלפי דוגמאות כאלה.

נתבונן נא בסגנונו של אביר הסופרים המליצים אברהם מאפו, יליד ליטא (1867–1808) שקיבל חינוך מסורתי, ובשנת השלושים לחייו, בערך, החל להפיר את הספרות העברית החדשה שבימיו, ספרות ההשכלה, וניסה עטו בכתיבה עברית, ויצר את סיפוריו המופלאים "אהבת ציון", "אשמת שומרון" ו"עית צבוע", ועוד – יצירות שהקנו לו שם גדול, ונחשב, בצדק, לסופר קלאסי בספרותנו.

מאפו השתמש במליצה המקראית הטהורה בכישרון גדול, ונעימה הקריאה בספריו, ולא ניפרת בהם המלאכותיות בסגנון, אבל יסודה הוא הנוסח המקראי. הוא נהג בנוסח מידה של חירות וטעם טוב. שעבודו לפתוב אינו מזדקר, והקורא אינו מרגיש בסגנונו חיקוי. טבעיותו בשטפו.

לדוגמה:

ומתן השופט התחבר ליוֹרם ויהי איש עצתו, וייתמם עם יורם באהבה מגולה, ועברתו שמר בלבו. יזובד העריץ אבי מתן היה איש חמסים, רודף בצע מעשקות, אשר עשה עושר ולא במשפט, ויבלע חיל זרים, והעשוקים לא יכלו להוציא את החמס מיד עושקם כוח, כי היה יזובד איש זרוע ונשוא פנים, וידכא בשער אנשי ריבו... .

או בתיאור זה:

ובית לחם, ערש מלכי יהודה, נשקפה מגד לירושלים, בנויה על תלה על ראש גבון הדר, סביבותיה בארות בארות ועינות מים טהורים כבדולח ומתוקים לחך שותיהם. ביפה הנוף הזה יגדלו זיתים רעננים ופני עסיס מתולעים באשכלות ביפוריהם; גבעותיה חונרות גיל, ועמקיה עדויי רקמת פרחים ושושנים.

שם ירקדו בני צאן ושם ירעו עדרי בקר, וארצה זבת חלב ודבש. משם חסר שלמה שלוש ברכות להביא מים לירושלים קרית משושׁו. פני הברכות כמחופים בכסף וסביבותיהם ערבים מרהיבי עין, ותורים ובני יונה מתעלסים באהבים בין עפאיהם (כל כתבי... אהבת ציון ה-ט).

הדברים כתובים אמנם בלשון "צחה", אבל אין השתדלות ניפרת בכתיבתו. לשונו טבעית היא לו ולקורא.

אמר עליו יעקב פייכמן, בעל הנפש המרגשת:

"מתוך התנ"ך למד להפיר את מהות הדברים, מתוך גיבו השלם חשף שלמות העולם. העולם גלה לו בלבוש התנ"ך, ומפאן הטבעיות הגדולה שבלשונו ובהרצאתו, התבטלות היסוד המליצי גם בניבים, שהם מליציים במקורם, במקום מטעם... מאפו עשה ללשון המקרא בחזרו ובנטעו אותה דוקא במקום חיותה - מחזק אותה בכוחות עצמה" (אנשי בשורה, מאפו). קלמן שולמן (רוסיה הלבנה, 1819-1899) למד בישיבת ואלוז'ין ואחר כך בוילנה ועסק שם בהוראה, והתרעה עם משפילי העיר והתחיל בשעשועי מליצות. הוא השתדל להפיץ דברי מדע פלליים, פגון בספרו "דברי ימי עולם" (היסטוריה פללית), אבל לשונו הייתה מקראית נמלצת. ואתן בזה דוגמה ממאמרו "שלטון הרוח":

כל הבשר חציר וחיוו פציץ השדה, ורק הרוח חי, חי הוא וחיוו חיי אמת הם, ועל פן יאות לו השלטון על הבשר ועל כל דרכיו ומעלליו. ואיש איש אשר יעשה כן, אשריו טוב לו, כי אז ישפיל בכל דרכיו וכל אשר יעשה יצליח. אך איש תהפוכות אשר יעשה ההפך וישליט את חיי הבשרים על חיי הרוח, ילך

מדחי אל דחי, צעדיו שאול יתמוכו, ובקהל רפאים (מתים) יגנח.

כל חכמי לב אנשי מופת ואנשי השם מעולם הוכיחו, כי שלטון הרוח בחיי הבשר הוא עמוד התוך אשר כל קושט (אמת ויושר, על פי 'קושט אמרי אמת' במשלי כב, כא) ודת, כל קודש בארץ, כל משפטי אמת וצדק עולמים, נכונים עליו... אין מן הצורך להראות על מקורות מליצות המקרא הללו – הדברים יהיו ברורים לקוראים.

דברי שולמן ההם נדפסו ב"מנחת ערב", וילנה תרמ"ט. אף בימים ההם, שרבים מן הקוראים התענגו על פלאי המליצה שהוכירו להם את בקיאותם הם בספר הספרים, נמצאו בני אדם שהרגישו בהיעדר הטבעיות שבחיקויים הללו, ודרשו לשון פשוטה יותר, בלי העומס המיותר.

אחד מאלה היה המבקר החריף אברהם אורי קובנר (יליד וילנה, 1842–1909). הוא היה תלמיד בית המדרש למורים – קודם למד בישיבות מיר, קובנה וסטולבצ'י. בקיוב למד את הלשון הרוסית וקרא הרבה בספרות הפוזיטיביסטית והמאטריאליסטית. הוא התחיל פותב בעיתונים העברים ומפרסם בהם את מאמרי ביקורתו החריפים. הוא נלחם במליצה הנבובה. למשל: בבקרו ספר לימוד הדקדוק העברי "מורה הלשון" מאת חיים צבי לרנר, ספר שהיה נפוץ מאוד בתקופתו (אף אני למדתי מתוכו אצל מורי המשכיל), אמר: בהקדמתו הארוכה, אשר שטפה עברה בהמון מליצות זרות, ואשר מלאה לה למכביר בתהילות עצמו, שם למשל אמר לנו ברוב ענותנותו: "קמתי ואתעורר לצאת ליסע את הנערים

אזהבי שפת קודשנו, תאבי תושייה, צמאי מדע...
ועשיתי סולת חלות מצות, ויצקתי עליהן שמן הסדר,
ונתתי עליה לבונה חדשה, מפרי תבונתי, והקטרתי... (וכו')
מנחה חדשה היא לבני הנעורים לריח ניחוח...
ועוד מליצות כאלה.

בסגנון זה ביקר קובנר גם סופרים אחרים שמצא בדבריהם
חיקויים למקרא, חיקויים מורגשים, שדלדלו את התוכן והזרידוהו
לדרגה משנית. הוא מביא מדברי מאמר ב"המליץ" (עיתון
יומי, שהופיע בבירת רוסיה, בפטרבורג) מעטו של העורך
אלכסנדר צדרבוים (יליד פולין, 1816–1893) לרגל
בוא השנה החדשה, כדי לעורר את הקוראים:

עוד מר אחד מדלי העת נפל בים הנשייה. גם שנת
1865 למניין האזרחים געזה ועברה; בטן הנצח בלעה אותה,
ולא נודע כי באה אל קרבה. עוד טרם התבולל עוד במי
מלוא קורות הימים, נחישה נא להביא את נטף הזמן הזה אל
תחת בדולח מלוטש, המגדיל ומבדיל חלקי מים הנאחזים כיד
חכמת פלס האור הטובה עלינו בדורנו זה. נמרחו על פני
זכוכית החלון מבית והקרח בחוץ לחזות את הציורים אשר
ישו עלינו כוכבי המשושים...

ואת המליצות האלה מציג המבקר ללעג.

הלשון המקראית הוסיפה לשלוט בספרות ההשכלה, אך
כעבור זמן הופיעו סופרים מוכשרים, שמיעטו בחיקוי ומיעטו
במליצות, ולשונם נעשתה טבעית יותר. עיקרה בא, פראוי,
להביע רגשות ומושגים, ונעשו שולטים בלשונם, תחת הקודמים

שהלשון שלטה בהם. אבל המליצה לא נעלמה עוד פולה. ואביא דוגמה מספרו של פרץ סמולנסקין, אביר בעתו, (יליד רוסיה הלבנה, 1842–1885), מסיפורו "הירושה", פרק א':

עב קל חלף ועבר על שמי ארץ רומניה ויעלה בתוהו, ועל כנפיו נשא אתו אוצר חמדה, הלוא היא השלוה אשר ניתנה לבני ישראל בארץ הזאת זה ימים רבים: ימי המנוחה לישראל גזו וחלפו ואין עוד זכר למן, ותחתיהם באו רגווה וקפדה, רצח ושוד צהריים ופחד הוות ירגיו בלילות. מי בוזו מאז כעם הזה? דם מי יישפך תמיד בידי בני עולה, אם לא דם בניו? עמל מי יאכלו זרים ברחובות ולא יאשמו, אם לא עמל בית יהודה? עדיין המליצה שולטת, אבל נתרפכה קצת וקרבה ללשון מתבהרת.

חוקה הייתה המליצה אצל משוררים ומספרים, בעיקר בשירה, אבל לגבי הפובליציסטים המשובחים נשתנתה הלשון, ולא נצטמצמה עוד במילון המקרא בלבד; הכניסו בה גם גיבים מן המדרשים והתלמוד ולפרקים גם מספרות ימי הביניים. אביא בזה דוגמה מדברי הפובליציסטן המפורסם ורבה-השפעה בזמנו, משה ליב ליליינבלום (יליד קיידאן, פלך קובנה, 1843–1910):

במידה שבני ישראל יכולים לומר "רבת צרוני... על גבי חרשו חורשים, האריכו למעניתם", באותה מידה, ואולי במידה יותר מרובה, יכולים לומר כזאת כתבי הקודש. אך תקופה קצרה עברה מזמן חתימת הספרים האלה – והיהודים האלפסנדרוניים

עיקמו וקלקלו את פניהם למען מצוא בהם את חקירותיהם הפילוסופיות, וכה הרחיקו לכת, עד שהיה להם אברהם אבינו לרוח קנאות, שרה לסמל הצדקה, ויעקב לסמל השכל הנקנה. אחריהם באו הדרשנים וידרשו על כל מלה ומלה תלי תלים של דרשות, עד שגם שמות המקומות "קינה ודימונה ועדעדה" או "צקלג ומדמנה וסנסנה" היו להם ליתד לתלות עליהם את דרשותיהם (מתוך מאמרו "הדרשנות החדשה בדברי ימינו", כל כתבי... כרך ג').

סגנון זה מעורב הוא מן הלשון המקראית ומסגנון המשנה והמדרש וגם מימי הביניים, והעיקר בו הבעת הרעיון, ולא המשחק הלשוני. ואין בזה חידוש גדול, כי סופרי ימי הביניים מימי הרמב"ם ועוד השתמשו בלשון בהירה, לשם צורך הבעת הרעיונות, ולא לשם התגדרות. וכן עשו רבים מסופרי ההשפלה המאוחרים.

לאט לאט חל המעבר ללשון טבעית יותר, אל עירוב דברי המקרא, המשנה והמדרשים. אחד מגדולי המשוררים והסופרים, יהודה ליב גורדון (וילנה, 1830–1892), כתב את הפרוזה שלו (בניגוד לשירה), שבה הצורה היא מן העיקרים, ויפי הסגנון חשוב) בסגנון המעורב, הגמיש, המשמש בעיקר לברר את העניין הנדון. אין זאת אומרת, שנשתחרר סגנונו מהשפעה מקראית או מדרשית, כי לשון ספרות בלי השפעה קודמים נדירה היא. הויכרון גורר את הכתוב והנאמר מקודם, וכן נהוג עד היום, והקוראים, שאף הם בקיאים באיזו מידה, מרגישים ומוצאים

בוה חזרת עונג. אף לשונות נכריות אינן משוחררות מתבלין זה.

אביא דוגמאות מאיגרות יל"ג. באיגרת ששלח לי"ח רבניצקי בשנת תר"ן, כתב:

בקשתך ניתנה לך יותר מאשר פיללת. אתה דרשת עשרים וחמישה עקו' (עותקים), ואני שלחתי לך שלושים, לפי שקונפסה מלאה שלושים עקו' הייתה עומדת לפניי מן המוכן, ועוד לפי שהוצאות המשלוח בעד שלושים אחת הן עם ההוצאות בעד כ"ה.

את "הכּוֹרֶת" (שם מאסף ספרותי) קיבלתי בזמנה, ומאשר לא ידעתי מי שלחה אליי, לא יכולתי להשיב לו תודה, ועתה – אם אתה השולח, קבל תודתי; ואולם להשמיע את דעתי ואת עצתי בדבר מלאכתם, מלאכת שמים זאת, לא ארהיב בנפשי עוז, וגם לקחת חלק בה לא אוכל להבטיח, כי רחוק אני בזה (בפטרבורג, עיר מושבו אז) ממקום המעשה ומוקף מכל צדדי "מבני אדם שאינם מן היישוב" ... וגם השמועה אשר שמעת עליי כי "עמדתי מלדת" (שחדל לכתוב) אמת היא במקצת.

ולא אוסיף עוד; סגנון חלק וטבעי ופשוט הוא, בלי פסוקים וניבים מיותרים. אפילו בימינו אלה לא יכתוב רב, למשל, בסגנון ברור כזה, כי הרבנים קשה להם להשתחרר מן הנכתב בספרים.

לא כל הסופרים בזמנו הגיעו למעלתו, אבל הטבעיות התפשטה. כדי להראות, שסגנון זה היה פרי זמנו ובשל, אביא קטע מאיגרותיו, שלושים שנה מלפני זה, ויראה ההבדל. הקטע הוא מאיגרתו למשה פרזור בשנת תר"ל:

קדמו עיניי אשמורות לשוח בך, ידידי הנאמן, בטרם תקפו עליי טרדות יום יום, המשביעות אותי גדודים (נדודי מסע או שינה) עד נשף. בעד אשגבי נשקף השחר פרוש על ראשי הערמונים העומדים צפופים מסביב לביתי, נוכח חדר משכבי, ולפני פרוש פשחר מכתבך הנחמד.

ועל מאמרו שכתב העיר:

“ברוח לבו הכינו לאשורו, גם דבר הרחוק מפליותיהם”.. וקודם לכך, בשנת תרפ”ג, הייתה לשונו נמלצת יותר. במכתב מן העיר שאוועל הוא פותב:

ברוך אתה לי, בן פורת, נטע נאמן, תורת אלוהיו בלבו ועם החכמה נאמן, זית רענן נטוע על מי החכמה ועל המבוע, יושב בצל הכסף שאנו, ובצל החכמה יתלונן; עשיר הולך בתומו, דבריו נכוחים ונעים נאמו, הוגה בידידיו מלפנים בשכבו ובקומו ומאהבתם לבו לא נדעך בחומו, פרי נחמד מאילן נאה לו, ראוי להלל לו יאות...

ואם יידמה לנו, כי המליצה באה פאן לרגל החרוים, ומליצה נאה לשיר, אביא פאן כמה שורות בפרוזה גמורה, בלי השפעה שירית, כביכול:

ואנכי מייחל לדבררך האחרונים, למען ענותך על כולם כתומם (בשלמות), וכן אמנם היה לך לעשות, למהר לשלוח לי סוף דבררך, למען יהיה כולו פרוש לפניי כאיגרת... ולא אחלה עוד בתוחלת ממושכת, ולא אאדיב נפשך בצפיית הבל. כן, השנים פעלו.

זו הייתה דעתו של י”ח ברנר על לשונו של יל”ג: “גורדון היה גדול בלשון העברית... לש בעיסתה לישה גדולה, הראה

נפלאות בצירופיה עם הארמית, והתוה לה גתיבות חדשות... .”

מנדלי מזכר ספרים (שלום יעקב אברמוביץ, יליד קאפוליה, ברוסיה הלבנה, 1835–1917) ידוע בספרנו כבעל סגנון מיוחד לו, מקורי בזמנו, ואף בימינו אמר עליו המבקר פ' לחובר בספרו "מחקרים וניסיונות" חלק א':

"הוא התקרב הרבה בכל דרכי לשונו וסגנונו אל דרכי הלשון והסגנון של המשנה והתלמוד – עד כמה שיש באחרון (בתלמוד) מיסודות הלשון העברית. שפת הנשגב של התנ"ך הייתה בכלל נשגבה ממנו ומרוחו הציורי-תיאורי. מי שמראה עיניים עיקר גדול לו מהלך נפש, ולא מעיו הם ההומים בקרבו ואינם נותנים דמי לו, אלא העולם שמחוצה לו מושך את לבו ועיניו אחריו – זה לא יסתפק במועט שמות-העצם ושמות-התואר שבתנ"ך. עולם מלא לפניו, וכנגד עולם מלא זה, המלא עצמים וצורות, הוא צריך לכון עולם מלא של שמות-עצם ושל שמות-תואר, ועל התארים להיות תארים ממש, המתארים את החיים הממשיים, ולא הפלגה ציורית. הוא שולח ידו בגודדי הספרים העברים הרבים שמהתנ"ך ועד הנה, מבקש ומוצא בהם הרבה להעשיר את לשונו, שהיא לשון המראות... . והוא לקח מן האגדה ומן המדרש, מסידור התפילה ומסדר ההגדה (של פסח), מן הסליחות ומן הקינות והפיוטים ומספרי החקירה... .”

"אין אני בטוח שסיבת בחרו בלשון המורפבת הנ"ל באה משום נטייתו לתאר מראות מדויקים, או משום היותו עממי (הוא כתב הרבה בידיש), והציע דבריו בנוסחאות

העם. ברם ברור שמעברו ללשון זו היה מדרג, כי קשה להשתחרר מן הסגנון המקובל. על כן טוב לעיין בסיפורו הראשון, "האבות והבנים", שבו שורר עוד הרבה מן הנוסח המקראי:

אפרים פרמולי היה איש עשיר ונשוא פנים בכסלון ומעשהו באודיסה, עיר רוכלת העמים; שם בבית מסחרו בכספים, בתור שולחני (בנקאי), וגם בתבואת הארץ, ובן משק ביתו אליעזר פרחי... והלך אפרים מכסלון פעמיים בשנה להשגיח אל אל הליכות בית מסחרו באודיסה... ולכן היו לו מתכונות שתי הערים האלה.

הביטו וראו את השינויים הגדולים שבסגנון סיפורו "ספר הקבצנים" למשל:

אותו היום ערב שבת היה ונתמלא בית המדרש שבאותה העיר קבצנים – התחיל פישקא מספר כדרכו ובלשונו, ואני מסייע ומתקן דיבורו כדרכי וכלשוני, והקבצנים היו מתגוששים ומפסיעים זה על ראשו של זה ועומדים על השמש בדוחק גדול. כל אחד רוצה להקדים את חברו ולזכות בפתקת הזמנה לסעודות שבת אצל עשיר או בעל בית אמיד, שהחמין שלהם מרובים וערבים וקוגליהם (פשטידותיהם) שמנים. למעלה מפל הפתקאות לכלי קודש (לרב ולחון, לשוחט ולשמש), לגבאי צדקה ולעוסקים בצורכי ציפור, שפרסם רחבה, אוכלים הרבה ואינם מאכילים אלא מעט, מרבים באנחות וגניחות על עניי ישראל וממעיטים במזונותיהם... ועל זאת יתפלל כל עני לעת חלוקת הפתקאות, שכזאת אליו לא תגיע. ומי שאיתרע מזלו ונפלה בידו פתקה זו,

ילעגו לו חבריו... השמש אמר בחמתו: קבצנים, למה נפלתם
כארבה על עירגו העלובה.

זו הייתה הלשון הקרובה לטבעיות שהשתמש בה מנדלי
והשפיע הרבה על סופרי דורו ללכת בדרכיו.

החיקוי ללשון המדרש, בייחוד בצורה שנתפטאה אצל
משוטי הלמדנים העממיים, התגבר אצל ש"י עגנון, ונטייה זו
שנתגלתה קצת בראשית יצירתו הלכה ונתגברה אצלו עד
סוף ימיו.

דב סדן סיפר בהרצאתו שהרצה באקדמיה ללשון העברית
שבירושלים, שנערכה לזכרו של עגנון:

"זבינתיים למדנו קצת לשון הקודש - כך
היה לפרקים מרובים דרך תשובתו של ש"י עגנון למי ששאל,
לאחר פרידה קצרה או ארוכה, לשלומו הטוב, כששאלתו
באה מתוך ידיעה באיזה פרק ומעשים עמדו זה מקרוב המספר
וסיפורו... לכאורה היה בה באותה תשובה כדי להתמיה,
והשואל עשוי היה שייתפס לחשד מה, כי הנשאל משטה בו,
אילולא נפתחה תשובתו בואו החיבור, שדרפה להעיד עד
המשך" (לפי "הדואר" מטו כסלו תש"ל)

ולי נראית התשובה, שפרופ' סדן מכניס בה השערות
משלו, פשוטה. עגנון השתדל בכל שנותיו, ובייחוד באחרונות,
לחקות, או יותר נכון להזדהות, עם סגנון המדרשים, ועיונו
הגדול בהם ובסיפורי העם שנכתבו על ידי למדנים עממיים,
בא לשם זה, ולא ידע מנוח בנפשו, אם לא השתוה אליהם
בדרך הבעתם. על כן היה אומר:

ובינתיים למדנו גם קצת לשון הקודש.
במאמציו אלה מצא סיוע רב בסיפורי העם שבלשון
הקודש. מרדכי בן-יחזקאל, ידידו, פיוס בששת הפרקים
של "ספר המעשיות" סיפורי עם כאלה ומסרם בלשונם, ואף הם
שימשו כמקור.

שוב העיר דב סדן:

וכיצד התמוג המספר תוך עולם התמול? כבר שמעת רמזה
על הלשון. אך היא דוקא מעשה קונסטרוקציה (הפיזור
שלי). אמנם מעשה נפלא הוא, אך קונסטרוקציה... את פלי
הלשון אלה צריך היה להטריח בתקופה שבה חי העם;
בכל ביטויים נרקמו בלשון העברית ("אבני בוחן", עמוד 194).
ולהלן: "היכולת הזאת לתקוע עצמו למעגל הסגור של
עולם העבר, הפונה שלא לראות מהותו והליכותיו של העולם
הזה אלא בכלי הסתפלותו של אותו העולם עצמו, יכולת
שלא נקנתה אלא מתוך מאמצים (הפיזור שלי) המכוונים
יפה לשם הסחת הראייה של הדור הקיים, היא שסייעה
להעלות בידי המחבר כדי שלמות את אחד מעיקרי הקיום
שביצירתו, את התמימות" (שם, עמוד 200).

פתחו באיזה מקום שהוא מסיפוריו, כגון התחלה זו מספר
"הכנסת פלה" פרק ראשון:

מעשה בחסיד אחד שהיה עני גדול ומדוכא בעניות רחמנא
ליצלן והיה יושב על התורה ועל העבודה והיה רחוק מהויות
העולם ולא היה לו שום מסחר ומשא ומתן פשאר כל אדם
רק בתורת ה' חפצו בנגלה ובנסתר. והיה עובד את השם
באימה וביראה ובאהבה ולא היה מתפון בלימודו לכבוד

עצמו פדי שיחזיק עצמו לבעל תורה ולא להנאתו כדי שיהא
לו חלק לעולם הבא, אלא לעשות פיסא לשכינה.

וקראו נא ב'ספר המעשיות' לשם השואה:

איש אחד היה, ירא אלהים וחסיד מפורסם, ושמו ישעיה.
ולא ידע האיש צורת מטבע, במסחר וקניין לא עסק מימיו,
אך בתורה ועבודה יהגה יומם ולילה. ויהי לו דוד אחי אביו
גביר עצום מופלג בעשירות ושמו ישעיה, והוא דומה אליו לא
רק בשמו, פי גם בצורת פניו ובכל תהלכותיו, ובכל שבוע
ושבוע היה גותן לו דינר זהב אחד למחית בני ביתו (ספר ב',
עמוד 117).

מעשה באיש אחד שהיה חסיד גדול ולא היה פמותו בכל
העולם, והיה האיש ההוא עושה צדקה וחסד לכל העוברים
ושכים דרך ביתו. וביתו היה עשוי ארבעה פתחים, לכל ארבע
רוחות העולם, בדרך שעשה אברהם אבינו עליו השלום. והאיש
עשיר מופלג וידו פשוטה לכל דך ונכלם, הלביש יתומים ופרנס
אלמנות ותמך בידי תלמידי חכמים עניים (ספר א', עמ' 45).
הלשון פשוטה ביותר, אבל ריח הלמדנות העממית נודף
מפל שורה. קונסטרוקציה זו ביקש עגנון.

ומרצונו העז ללכת בדרך העממית ההיא השמיט את
סימני הפיסוק, והסתפק רק בסימן אחד או שניים, פסיק,
ולפעמים רחוקות בסימן השאלה. אבל גם בצורה זו נשמרת
העממיות.

ואברהם קריב, המבקר החריף, כתב על נוסחו של

עגנון:

"נוסח זה הפציל ועלה מתוך שכבת מקור נידחה, מן

הלקט, השכחה והפאה של ספרות הדורות. סיפורי מעשיות צנועי מראה ונכלמי תוכן, שפזרכי ספרים לא הזיקו עצמם אליהם, קונטרסי מוסר ודרוש שכתבם כתב רש"י, ומקום שכנס בירפתי ארון הספרים; מעשי חרוזות שהסתופפו בשערי ספרים לא לצורך עצמם, אלא לעטר את פנים הספר; פנקסאות שאותיותיהם טולטלו בנוצתו האיטית של סופר הקהל – כל שלפי ספרות אלה, שהיו מודחים בחייהם, קל וחומר לאחר שהלכו לעולמם, נפקדו יום יום ונתבשרו שקם אמן יורש, הקושר בהם את מגילת היוחסין... אמן העולה על מורישיו- (עיונים, תל אביב. תשי"ז).

שניים מן הסופרים שהשתחררו מן המליצה היו אחד העם וראובן בריינין. על האחרון מעיר אברהם קריב:
הוא היה אחד מיוצרי הסגנון העברי החדש שלאחר תקופת המליצה... בינינו לבין בריינין אין חיץ... על לידתה של זו חייב היה איש התרבות העברית לברך ברפת שהחינו (מולד, חוברת 13).

אין צורך להביא דוגמה מסגנונו של אחד העם, אחר שכל קורא עברי מפירו, אבל ארשה לי להביא קטע מדברי ראובן בריינין, שהיה מכובד מאוד בזמנו ומודרני מאוד, אבל בימינו נידח, ומעטים קוראיו.

במסתו על "החיים והאמנות" יכתוב:

כל מאורע ועניין, כל רגש ורעיון מוכשרים הם להיות לחומר ביד היוצר. לא ה"מה", כי אם ה"איך" הוא העיקר בכל אמנות.

אם אנו רוצים ליצור את כוח היצירה של האמן, אז עלינו

להתבונן איך עבד, איך תיאר ואיך החיה אותו החומר, אשר
כבר טיפלו בו אחרים; אז נשים לבנו אל הנשמה החדשה אשר
נפח בו (מבחר המסה העברית) שנערך בידי בקר ושפאן, תל-
אביב תש"ה).

פך, בימיהם הגענו ללשון בני אדם, שסגנונם ענייני, ונסללה
הדרך לסופרי ימינו אלה.

לשון קלה

רבים מן הקוראים עיתונים וספרים עבריים מתאזנים ואומרים, שהלשון קשה להם. מן הראוי לעיין ולחקור בשאלה זו.

בתקופת ההשפלה השתמשו הסופרים – או נאמר: בעיקר המספרים והמשוררים – בלשון מליצה, פלומר: בביטויים המצויים בתנ"ך.

פּשכּתב אבר הַם מא פּו (חי בשנות 1801–1867) עברית, השתמש בסגנון שהיה חביב עליו והיה בקי בו, בסגנון המקרא. אני מעיין בסיפורו "אהבת ציון" ומוצא ביטויים אלה:

ויהי לו כסף וזהב, היכלי שן וכל שכיות החמדה.
כי אהב גועם לקחם ויט לשמוע אוזנו.
ויתנוססו כאבני נזר בדור תהפוכות.
הוא היה איש חמסים, רודף בצע מעשקות.
מי יקשה עליי וישלם.
ויכס שנאתו במשאון.
ובסתר לבבו חרש עליו רעה להצמיתו.
את אלה מצאתי בעמוד אחד מן הספר.

פּרץ סמוּלנסקינ, למשל, כתב (בשנות 1842–1885):
רצה ושוד צהריים ופחד הוות ירגיז בלילות.
הארץ נהפכה פתאום למאורת פתנים ולשון אפעה תראה עין.

לא צץ עוד מטה גול משפט, רגל עובר תדושם ותשפילם
עד עפר והיו לדומן. חסרון כל מעון מושב מעוזם.
הם למדו מאחיהם הכבירים... להעביר פגעתם מארץ
לארץ.
אלה נבחרו משני העמודים הראשונים של "הירושה".

ואפילו יהודה ליב גורדון, שנולד פעשרים וחמש
שנים אחר מאפן, הוסיף לכתוב במליצות, ומוצא אני בהקדמתו
לספר שיריו:

הקורא היודע להלוך בהלך-נפש ובמחבא רוח ידע נפש
המשורר ויבין לרעו מרחוק.

לבלתי תפוש את הקוראים בלבם, למען אשר ישפטו עליהם
אין אונס... איש כאשר חכו יטעם לו.

ויזילו זהב מכיסם ומכוחם שיחדו בעדי... עד הקימם את
מזימות לבם.

ויהי נועם פּעֵלִי עליהם וגם בימים יבואו, והדרו על בניהם
כאשר ייחלו לו.

נפקחו עיני לראות את בית ישראל כי מגרעות לו סביב,
העפלתי לעלות בהר ישראל ולגשת את הערפל אשר בו החתלנו.

ליקטתי זאת משני העמודים הראשונים, מהקדמתו.
הפרתי עוד חלק מן הקוראים בימי בחוריי (בראשית
1900 כבר קראתי את הספרות העברית וידעתי שאר הקוראים
בעירתי). הם התענגו מאוד על המליצות והניבים המקראיים
אשר פגשו.

כי כולם ידעו את המקרא יפה. כשהיינו עוד בחדרו

של המלמד המשכיל, התחרו התלמידים-הנערים בבקאותם במקרא לגמור פסוק בעל פה. על כן התענגו על המליצות והגיבים אשר פגשו.

אם לא זכרו את הפרקים בעל פה, הכירו את הביטויים וידעו מקום הימצאם, ופגשום כפגוש מכרים ישנים. בעיקר נהנו, אם לבש הניב המליצי פירוש כמעט חדש, כאשר נשמח לפעמים בראותנו מכר לבוש בגדים חדשים, וצורתו נשתפרה.

כשהגיעה התקופה החדשה בספרותנו, בתקופתו של מנדלי מזכר ספרים (1835-1917), נשתנה הסגנון העברי שינוי ניכר. הביטויים המקראיים "העמוקים" או המעורפלים נתמעטו או נעלמו, ובמקומם הובאו דרכי לשון לקוחים מן הספרות התלמודית, בעיקר מן המדרשים. קורא אני את העמוד הראשון של "מסעות בנימין השלישי" מאת מנדלי מ"ס ומוצא:

אין לך עשב שאין לו מלאך שמכהו ואומר לו גדל, ואם עשב כך, קל וחומר בן אדם, וקל וחומר בן בנו של קל וחומר אדם מישראל.

וכתבי-העתים בישראל שמחו על השמועה הזו כמוצא שלל רב ומקום היה להם להתגדר בו.

תזכה נא נפשם השוקקה של אחינו לטעום מעט מיערת הדבש ההולך ממקור ישראל.

ימן העמוד השני:

ביאה בעלמא בלא כלום אי אפשר.

מסתמא יש דברים בנו.

אין המקרה הזה אומר אלא דרשני.

הם מנבלים את פיהם במילי דבדיחותא, שהשתיקה יפה להן.
מלשכת אותו בית-דין של מטה העניינים הולכים ועולים
לבית-הדין של מעלה על האיציטבא העליונה בבית המרחץ
ונחתכים שם במותב פני העיר.

גם על הסגנון הזה התענגו רבים, רבנים ובחורי ישיבות,
וכל הבקיאים בספרות התלמודית והמדרשית. הם שמחו
לפגוש את הביטויים שהם היו רגילים בהם.

חשוב חשוב, שיש יופי מיוחד או קדושה מיוחדת לביטויים
השאובים ממקורות קדושים. במאמרו של דב סדן, שהוא
בעל סגנון מפואר, מוצא אני ביטויים הנעימים לאוזן הבקי,
ולא קלים למי שלא זכה לבקיאות. פגון:

אמרתי לגלגל את דבריי על כך.

סיפוחה של בת-הזקונים למשפחה כולה הוא כהטלת זרע

החייב...

(עיין ב"הדואר" גליון ר', מיום ג' בטבת תש"ל).

א"א ליסיצקי המנוח השתדל לכתוב בסגנון מקורי,
לפי טעמו. בפרק מספרו "אלה תולדות אדם" ציינתי לי
משלושה ארבעה עמודים קטעים הנושאים עליהם את חותם
ה"ליטוש":

היישוב היהודי בה (באמריקה) נתון במצב של תסיסה

היולית.

אפילו סוס זה המלחך עשב באפר אנב כשפוש זנבו וכרפור

רגליו הקדומניות שנכבלו, שלא תצאנה מחוץ לתחום שבת, גם עליו מתמשך משפע שבת... .

ברחוב היהודים שעברה (השבת) בתוכו רמסו בנעלי חול מלוכלכות שובל שמלת פלולותיה ושיסעו בקריאות חול צורחניות את נגינת השאננים... .

המהגרים (לאמריקה) מיהרו להסתגל לשינוי הוסת שכפתה עליהם ארץ מגוריהם החדשה.

הם (כֹּתְלֵי בֵית־הַכְּנֶסֶת) מצטמצמים ומתפנסים בתוך צלם הנגנה וקופאים במין זעף, שיש בו סבר של עמידת דלים וריקים. הם מסבירים לי סוגית רוכלים, יורדים עמי לעומקה ומגלים לי סתרי תורתה, ואני נענה להם במנוד ראש המשתמע לשתי פנים.

מפני מה קשה לשון כוזב לרבים מן הקוראים? – מטעמים שונים.

יש שלא למדו למדיי מן המקורות, או שלמדו ושכחו. ויש הרוצים לקרוא בלי עמל, לעונג – אפילו פשהם זוכרים עוד מקורות.

הנה במדינת ישראל העברית היא לשון הדיבור, ואף על פי כן, ואולי מפני כן, אין הקריאה בסגנון כזה נוחה להם.

ראובן סיון, העוסק בשאלות המעשיות של הלשון העברית, פרסם בספרו "לקסיקון לשיפור הלשון" רשימה של ביטויים עבריים, שאינם מחוורים כל צורפם לצעירי הארץ:

בור סוד שאיגו מאבד טיפה, באו מים עד נפש, בהול על

ממזג, ברכה לבטלה, בלשון סגי נהור, הציץ ונסגע, הפרוץ
מרוצה על העומד.

יש שהדברים אינם ברורים לאו דוקא משום ביטויים
"זרים", אלא משום שנכתבו לא בדרך מוחשית, אלא מופשטת.
והעיר על זה אחד העם, שלשון כוז אינה מובנת לרבים מן
הקוראים.

שלמה צמח משתמש בהרצאה מופשטת. פותח אני
את ספרו "מסה וביקורת", במקרה את מאמרו "תוקפה של
ביקורת", ואני מוצא:

אין רוח ביקורת כופרת מטבעה, ואפילו זיקה לה ליראת-
הכבוד, שכן עשייתה בתוך פרשה של יצירה מרובות תעלומותיה.
אבל אין ביקורת מתקיימת אלא בתחום עצמה...
אין בעולם הזה שלמות, ולפיכך אי אפשר שתשלוט בתוך
הבחנה הנאת עצמה.

גלמים הללו של ביקורת אבני מילואים הם למקומות הריקים
שבכתב-עת מסודר כראוי...

יכולני להביא דוגמאות רבות, אבל לשם מה?
סופרים הפותבים לקהל המצוי, מן הראוי שיערכו
דבריהם בלשון שאינה דורשת התאמצות יתרה.
אם הסופר מכון לקהל מצומצם לקנות לו שם ביניהם –
הרשות בידו.

אבל הפותב לרבים צריך להחליט, אם הוא עורך דבריו
להנות את הקוראים או לענות את נפשם.

על עמלם של סופרים בליטוש לשונם

אין השכינה שורה מתוך עצלות (שבת ל ע"ב)

לב טולסטוי היה מגדולי המספרים בעולם. הטבע חננו בכל הסגולות הדרושות לסופר גאון: פשרון תיאור, דמיון עשיר, הרצאה ברורה ולשון פשוטה. ר' אברהם אבן עזרא התלונן בשעת על החכמים נבוכי הלב ומסופכי העשתונות, שאין בכוחם להסביר מחשבותיהם: "יש חכמים שילאו להוציא בלשונם מה שיש בלבם, כי אם בדרך רחוקה ובאורחות עקלקלות¹. טולסטוי לא היה נגוע בחסרון זה. כל מה שיצא מתחת עטו היה פשוט ושוה לכל נפש.

מטעם זה נדמה היה לי, שהפתיבה עלתה לו לטולסטוי בקלות; הוא נטל את העט בידו והעלה את תיאוריו ומחשבותיו נתלבשו על הגיליון בלי יגיעה. אם הייתה הברירות בטבעו ומחשבותיו נתלבשו בצורה מובנת – הרי לא נצטרך לעמול. והנה קראתי בספר חדש על תולדות חייו – ספר שנכתב במקורו צרפתית על-ידי הנרי טרויאט וניתרגם עתה לאנגלית² – שהרבה הרבה עמל ויגע טולסטוי על ליטוש לשונו: הוא ניפה אותה בשלוש עשרה נפות. ומפיון שכתב-ידו לא היה ברור, הייתה אשתו מעתיקה את חיבוריו – ובזה היה עמלה רב לאין נשוא. הוא היה בודק את חיבורו פעם בפעם ומכניס בו שינויים ושיפורים, והוכרחה רעיתו לשוב ולהעתיק מחדש כל חיבור הרבה פעמים.

1. פירושו לרניאל א, ד.

2. הוצאת "דובלדיי" בניו-יורק.

ליטוש הסגנון הוא מצוה גדולה. על סופרי סת"ם הקפידו שלא יטעו במלאכתם, ורבי ישמעאל אמר לבלר אחד: "שמא אתה מחסר אות אחת או מייתר אות אחת נמצאת מחריב את כל העולם כולו". זה אמור במלאכת שמים. בכתיבה חילונית אולי אין הפותב מחריב את כל העולם כולו, אבל עלול הוא לקפח את עולמו שלו ואת שמו.

ודומה לכך דוגמה מעולם אמנותי אחר, מעולם המוסיקה. לפני ימים מועטים הופיע יהודי מנוחין בטלוויזיה, בשעה שהוקדשה להרצאת תולדות חייו במסיבת בני משפחתו. סיפר מנוחין, כמה עמל בתחילתו וכמה עמל הוא גם כיום, על תרגיליו בכינורו, כדי שיהא כל צליל היוצא מן המיתר נשמע בטהרתו ובמילואו, והוא עובד בזיעת אפיים ממש. מובן, שמנוחין נעשה גאון עולם בזכות כשרונו, אבל גם יגיעו ועמלו סייעו בנדולתו.

יודעים אנו מתולדות ספרותנו, שכמה מן המעולים שבסופרינו, בעלי הסגנון המטופח, עמלו קשה על כתביתם, ולא על נקלה קנו להם את שמם הטוב. מנדלי מוכר ספרים, למשל, היה בעל סגנון שורשי ועצמי, וכתב עליו יעקב פייכמן: "גיבו העברי קלט עושר של דורות. אנחנו צעירי הדור הרגשנו, שעברית זו היא פרי ידיעה כפירה, פרי הבחנה כפירה – פרי גאונות לשונית, שספרותנו החדשה לא ידעה דוגמתה... הוא לא נכשל מעולם בצירופיו, משום שלא הסתפק בביטוי החיצוני, כי אם בדק כל גיב".

י"ח רבניצקי מספר על מנדלי בספרו "דור וסופריו":

פגיעה רבה ובזיעת אפיים היה עורך את מערכי לבו על הגיליון, פותב ומזחק, שוב פותב ושוב מזחק – וכך היה בונה עולמות ומחריבם, עד שהגיע לכך שמצא סוף סוף קורת רוח במה שהעלה במצודתו.

– על חיבור, נכד חביב, יש להזיע – כך כתב הסבא לנכדו שלום עליכם – צריך לעבוד, ללטוש כל מלה.

ואחר כך מביא רבניצקי משיחתו של מגדלי אליו: "הגידה נא לי, אם ידעת, היכן ימצא הקדוש ברוך הוא בעולמו הגדול איש משוגע כמוני, שיתרצה לשבת שבעה נקיים ממש על איזו מימרה, ולפעמים אף על מלה אחת?"

על אחד העם, שסגנונו בהיר מאוד, כבהירות מחשבתו, מעיר יעקב פיכמן:

"הוא לא היה מהיר עט וקל כתיבה כל עיקר. הכתיבה הייתה לו חגירת כל פוחות האדם. הוא לא נח ולא שקט, עד שהביא את רעיונו לידי הבעה מלאה."

חיים הזז, המופלא בסגנונו, אף הוא מחמיר עם עצמו בלשון. בשיחה עמו, שנתפרסמה ב"דבר" מיום לפ"ח בטבת, פותב א"א אלחנני: "רגש אחריות עמוק נטוע במספרנו למלה הפתובה, על כל תג שבה. תמיד יושב ומתקן את דבריו, לא רק אלה שעדיין לא ראו אור, אלא גם אלה שנתפרסמו כבר."

וכן שאר כל בעלי הסגנון הנאה והמסורת עמלו הרבה על ליטוש לשונם. י"ד ברקוביץ, ש' בן-ציון, שלמה צמח, צבי וויסלבסקי, יעקב קלאצקין ושכמותם – פולם לא רכשו

להם את צחות לשונם בקלות, פולם עמלו קשה עד שהגיעו למקומם המרומם, אל היופי והשורשיות והטהרה הלשוניים, ששאפו אליהם, והמתרפה במלאכתו אח הוא לבעל משחית" (משלי יח, ז).

יסלח לי הקורא, אם אוסיף מלים מספר על דרך פתיבתי. לא לכבודי אני מתפּוֹן, אלא להגיד מה שאני מכיר מניסיוני. קל עט אני, ואפשר לי לכתוב רשימה בת מאה שורות בשעה וחצי בקירוב, ולשלחה מיד לדפוס, אבל אין זה נוהגי. משהה אני את מאמרי ימים אחדים. בינתיים חושב אני על העניין ומוצא דוגמאות חדשות או תוספות, וכשאני חוזר לקרוא את הפתוב, מוצא אני תמיד צורך במחיקת מלים מיותרות ובתמורת מלים באחרות המתאימות יותר, ולשם זה עליי לעיין במילונים ובמקורות. עוד לא קרה שאעבור על רשימה ולא אמצא צורך בתיקונים, אם במחיקות ואם בשינויי מלים וניבים.

כבר נאמר, שאין סעודה בלא טורח, וכל הניתן על נקלה אין שווה לאיש לקחתו. ואמר הרב ישעיה קרליץ ז"ל (ה"חזון איש), שאין בעולם הנאה שתתדמה אל העונג האציל הבא עם עמל החכמה.

גדול הנהנה מעמלו – הנאה לו והנאה לעולם.

ה ת ו כ ן :

— עמ' ג	טבעיות וחיקוי בלשון
— " כא	לשון קלה
— " כו	עמלם של סופרים בליטוש לשונם

פרסומים חדשים

בהוצאת האקדמיה ללשון העברית

מילון למונחי המטאורולוגיה

עברי — אנגלי — צרפתי — גרמני

(יצא בשיתוף השירות המטאורולוגי, משרד התחבורה
ע"י מסדה בע"מ)

מחירו 7 ל"י

מילון למונחי הימאות, א

עברי — אנגלי — צרפתי — גרמני

(בשיתוף הטכניון ובסיוע אגף הספנות והגמלים,
משרד התחבורה)

מחירו 15 ל"י

זיכרונות האקדמיה ללשון העברית

כרך י"ז (שנת תש"ל)

מחירו 5 ל"י